

Minurə Hacı qızı Kərimova
Azərbaycan Texnologiya Universiteti

MADDİ-TEXNİKİ RESURLAR BAZARININ TƏNZİMLƏNMƏSİNDƏ DÖVLƏTİN ROLU

Xülasə

Aqrar sahədə fəaliyyət göstərən müəssisələrin maddi-texniki resurslarla təchiz olunması, aqroservis xidmətinin keyfiyyəti, onlardan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi kimi məsələlər hazırda aqrar sahənin modernləşdirilməsinin ən mühüm problemlərindən hesab olunur. Bununla əlaqədar olaraq kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı ilə məşğul olan müəssisələr yüksək göstəricilərə nail olmaq üçün müxtəlif istiqamətli iqtisadi əlaqələr yaratmağı əsas hədəflər kimi müəyyən edir. Ona görə də, istehsal-texniki xidmət sistemində mövcud potensialdan səmərəli istifadə edilməsi, rəqabətqabiliyyətli xidmət müəssisələrinin ən vacib vəzifələrindən hesab edilə bilər.

Açar sözlər: tənzimləmə, innovasiya, infrastruktur, tələbat, təklif.

UOT: 338

JEL: G30

Giriş

Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılması və iqtisadi səmərəliliyin yüksəldilməsi həlledici səviyyədə fəaliyyət göstərən istehsal və aqroservis xidməti müəssisələri arasında iqtisadi münasibətlərin düzgün qurulmasından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Bazar münasibətlərinin inkişafı sürətləndikcə milli iqtisadiyyatda aqrar bölmənin rolu artır. Aqrar bölmə əhalinin tələbatının fizioloji normalara uyğun olaraq ödənilməsi ilə yanaşı bir çox emal sənaye sahələrinin xammalla təmin edilməsində başlıca sahədir.

Maddi-texniki resurslarla təchizat göstərilən aqroservis xidmətinin keyfiyyəti, onlardan istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi kimi məsələlər hazırda aqrar sahənin modernləşdirilməsinin ən mühüm problemlərindən hesab olunur [1, s.26]. Bazar münasibətlərinin inkişafı şəraitində istehsal və xidmət sahələrinin səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün onların

arasındakı əlaqə və münasibətlər müqavilələrlə tənzimlənməli, müqavilə öhdəliklərinin və onlara nəzarətin həyata keçirilməsinə ciddi yanaşılmalı, bununla əlaqədar olaraq iqtisadi sanksiyaların rolu və əhəmiyyəti yüksəldilməlidir.

Keyfiyyətsiz texnika, mineral gübrə, kimyəvi-zəhərli maddələri təchizat etdikdə, onlarla təchizat vaxtında həyata keçirmədikdə, təmir işlərini, istehsal təyinatlı xidmət işlərini keyfiyyətsiz yerinə yetirdikdə və s. istehsalçıya dəyən zərər xidmət müəssisələri tərəfindən ödənilməlidir. Qeyd edilən əməliyyatların dəyərini vaxtında və müəyyən edilən dövrdə vermədikdə isə xidmət müəssisəsinə dəyən zərər istehsalçı müəssisələr tərəfindən ödənilməlidir.

Müasir dövrdə məhsul istehsalı ilə məşğul olan xüsusi təsərrüfat və sahibkarlar öz fəaliyyətini müvəffəqiyyətlə

aparmaq məqsədi ilə aşağıdakı ixtisaslaşmış xidmət sahələri ilə əlaqə və münasibətlər qurmalıdır:

– şum işi, səpin, becərmə, məhsul yığımı, məhsulun daşınması və s. işlərlə əlaqədar mexanikləşmə xidmət sahələri ilə;

– istehsal resursları, xüsusilə gübrə, maşın-mexanizm ehtiyat hissələri, yem, kimyəvi dərmanlar, yanacaq-sürtkü məhsulları, tikinti materialları və s. ilə əlaqədar olaraq müvafiq təchizat və xidmət müəssisələri ilə [5, s.74];

– kənd təsərrüfatı maşın-mexanizmlərinin təmiri, tikinti işlərinin aparılması, yol-körpü üzrə tələb olunan işlər, xammal, son məhsul, ehtiyat hissələri, maddi-texniki resursların saxlanması və s. ilə əlaqədar olaraq müvafiq xidmət sahələri ilə;

– aqrokimyəvi, zoobaytar, iqtisadi, hüquqi, rabitə, elmi-tədqiqat, informasiya, xammal və son məhsulun satışı və s. xidmətlərlə əlaqədar aidiyyət xidmət sahələri ilə.

Beləliklə, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı ilə məşğul olan xüsusi təsərrüfat və sahibkarlar yüksək göstəricilərə nail olmaq üçün olduqca müxtəlif istiqamətli və çox sayda iqtisadi əlaqə yaratmalı və onların səmərəli fəaliyyət göstərməsini həyata keçirməlidirlər. Bu əlaqə və münasibətlərin formalaşdırılması istehsalın modernləşdirilməsinin başlıca şərti hesab edilir [2, s.23].

Belə ki, kənd təsərrüfatı istehsalının mövsümiyyəti obyektiv olaraq, hər bir kənd təsərrüfatı texnikasından ilin ayrı-ayrı dövrlərində, qısa müddətdə istifadə edilməsini tələb edir. Odur ki, yeni yaradılan təsərrüfatlarda, istehsal kooperativlərində, səhmdar cəmiyyətlərində və digər təsərrüfat formalarında əkin yerinin

azlığı, becərilən əkmələrin kiçik həcmdə olması baxımından, müxtəlif növ texniki vasitələrin əldə edilməsi və istismarı mümkün olmur. Bütün bunları almaqla, kənd, rayon və respublika səviyyələrində özəl texniki təmir və xidmət işlərinin təşkilinə dair kompleks tədbirlərin hazırlanıb həyata keçirilməsi məqsədəuyğun olardı.

Araşdırmalar göstərir ki, istehsal vasitələri bazarının yaranması və fəaliyyətinin həyata keçirilməsi kompleks tədbirlərin işlənilib hazırlanmasını və idarəetmə strukturunun təkmilləşdirilməsini tələb edir. Bununla əlaqədar olaraq, maddi-texniki vasitələrin idarə edilməsinə kompleks yanaşmağın həyata keçirilməsi üçün əmtəə bazarını tənzimləyən vahid təşkilatın yaradılması məqsədəuyğundur [6, s.18]. Bu təşkilat aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirməlidir:

- bazarın təşkilati strukturunun inhisarsızlaşdırılması, rəqabət başlanğıcı əsasında inkişaf etdirilməsi, bazar tipli infrastrukturun tənzimlənməsi və inkişaf etdirilməsi üzrə tədbirlər hazırlamaq;

- bazar tipli təşkilati strukturun fəaliyyətinə və inhisar əleyhinə qanunçuluğa əməl edilməsi, əmtəə bazarlarında topdansatış-vasitəçilik fəaliyyətinin tənzimlənməsi;

- bazar tipli infrastrukturun kompleks təhlilinin həyata keçirilməsi və onun təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflər işləyib hazırlamaq və s.

Ölkədə bazar münasibətlərinin yaranması, inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatına xas olan bütün istiqamətlərin, o cümlədən maliyyə bazarı, investisiya bazarı, istehsal vasitələri bazarı və s. bu kimi sahələrin inkişafına tam təminat verir. İstehsal vasitələri bazarı - müəssisə və təşkilatlar arasındakı pul-əmtəə münasibətlərinə və

subyektlər arasındakı rəqabətə əsaslanan iqtisadi əlaqələr sistemidir.

Tədavül sferasında bazar münasibətlərinin inkişafı kəsilməz şəkildə təsərrüfatçılığın iqtisadi mexanizminin dəyişməsi ilə əlaqədardır. Yəni istehsal vasitələri bazarının təkmilləşdirilməsi və normal fəaliyyəti üçün lazımi təşkilati-iqtisadi şərait yaradılmalıdır [3, s.51]. Bu məqsədlə aşağıdakıların həyata keçirilməsi yaxşı olardı:

- təsərrüfat dövriyyəsində kifayət qədər rəqabətçi müəssisələrin inkişafının formalaşdırılması;
- təsərrüfat fəaliyyətinin nəticəsinə uyğun olaraq iqtisadi subyektin məsuliyyətinin artırılması;
- tələb və təklif» balansını təmin edən sərbəst qiymətqoymanın tətbiqi və s.

Təsərrüfatçılıqla məşğul olan subyektlərin qarşılıqlı münasibət prinsiplərinin dəyişməsində üfqi təsərrüfat əlaqələri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə də rəqabəti gücləndirmək məqsədilə tədbirlər sistemi həyata keçirilməlidir. Madrli-texniki təchizat sisteminin əmtəə daşıyan şəbəkəsinin genişlənməsi məqsədəuyğun olardı.

İstehsal vasitələri bazarının formalaşması üzrə olan kompleks tədbirlər sistemi iki əsas məsələyə yönəldilməlidir: bir tərəfdən, əmtəə istehsalçıları ilə sərbəst mübadilə üçün əlverişli şəraitin yaradılması, digər tərəfdən ümumdövlət məqsədlərinin təminatı. Buna görə də istehsal vasitələrinin tədavül sferasında istehsal-texniki təyinatlı məhsulların reallaşdırılmasının aşağıdakı üsullarının tətbiqi məqsədəuyğun olardı:

- inhisar şəraitində istehsal olunmuş vacib məhsulların mərkəzləşdirilmiş şəkildə bölgüsünün həyata keçirilməsi;
- istehsalın yerləşdirilməsinin və

məhsulun bölgüsünün dövlət sifarişlərinə uyğun aparılması;

- vasitəçi-topdansatış təşkilatları və satış-təchizat müəssisələrinin köməyi ilə, çatışmayan malların qismən mərkəzləşdirilmiş bölgüsünün [4, s.38];
- topdansatış ticarət vasitəsilə məhsulların reallaşdırılmasının və s.

Yeni iqtisadi şəraitdə kənddə istehsal-texniki xidmətin təşkili, idarə edilməsi, təkmilləşdirilməsi obyektiv zərurətdən irəli gəlir. Odur ki, bu işə diqqətlə yanaşılmalıdır. Nəzərə alsaq ki, respublikada kənd təsərrüfatının maddi-texniki bazası zəifdir, texniki resurslar çatışmır, onların qiyməti də baha olduğundan kənddən gətirmək çətindir. Həmçinin, istehsal-texniki xidmət sistemindəki istehsal potensialından səmərəli istifadə edilmir, deməli, respublikada rəqabətqabiliyyətli bir çox aqroservis xidməti müəssisələri təşkil edilməlidir.

İstehsal vasitələrindən birgə istifadə etmək hüququna malik olan kooperativlər istehsal-texniki xidmət işlərini iki və çoxtərəfli müqavilələr bağlamaqla yerinə yetirirlər. Azərbaycanın kənd təsərrüfatının konkret şəraitini, maddi-texniki resurslarla təchizat vəziyyətini və yaradılmış müxtəlif növ təsərrüfat qurumlarının istehsal-texniki xidmətlərə tələbatının ödənilmə vəziyyətini nəzərə almaqla, aşağıdakı variantlar üzrə istehsal-texniki xidmət işini təşkil etməyi məqsədəuyğun hesab edirik:

Mülkiyyət münasibətlərini nəzərə almaqla, birinci, xüsusi mülkiyyətə əsaslanan istehsal-texniki xidmət müəssisələri; ikinci dövlət mülkiyyətinə əsaslanan istehsal-texniki xidmət müəssisələri. Bununla belə hesab edirik ki, ixtisaslaşdırılmış iri, mürəkkəb kənd təsərrüfatı

texnikasını əsaslı təmir etdirmək imkanları olan texniki təmir zavodları və texniki təmir emalatxanaları bazar münasibətlərinə keçidin ilk mərhələsində qapalı tipli səhmdar cəmiyyətləri formasında yenidən təşkil edilməlidir. Onlar mülkiyyət münasibətlərinə görə də iki formada olurlar: xüsusi mülkiyyət formasına əsaslanan istehsal-texniki xidmət səhmdar cəmiyyəti və dövlət mülkiyyətinə əsaslanan istehsal-texniki səhmdar cəmiyyəti. İşin bu qaydada təşkilində istehsal-texniki xidmət müəssisələri arasında rəqabət üçün şərait yaranar ki, bu da, bazar mexanizminin normal fəaliyyətinə şərait yaradar, digər tərəfdən istehsal-texniki xidmət müəssisələrinin monopolist hərəkətlərinin qarşısını alar.

Son illər qeyd olunan problemlərin aradan qaldırılması məqsədilə dövlət tərəfindən kənd təsərrüfatına güzəştli şərtlərlə kənd təsərrüfatı texnikalarının satışına xüsusi diqqət yetirilir. Cədvəldən göründüyü kimi, əksər kənd təsərrüfatı texnikalarının güzəştli satışı, 2016-2020-ci illər üzrə azalma dinamikasına malikdir. Belə ki, 2016-cı ilə nisbətən, traktorların satışı, 2020-ci ildə 77.9% azalaraq 266 ədəd təşkil etmişdir. Qeyd olunan dövr ərzində, kotanların satışında 80%, kultivatorların sayında 61.4%, səpici aqreqatların sayında 73.9%, pambıqyığan kombaynların sayında 87.2%, gübrə səpən maşınların sayında 96.8%, ot dırmaqlarının sayında 82.4%, traktor yedəklərinin sayında 60.6% azalma müşahidə edilmişdir. Bununla yanaşı, satılmış maşın və avadanlıqların ümumi dəyəri 2016-cı ilə nisbətən, 2020-ci ildə 62.3% azalaraq, 52.3 mln.manat təşkil etmişdir. Bundan əlavə, 2016-2020-ci illər üzrə, əksər kənd təsərrüfatı texnika və maşınlar üzrə ən yüksək satış göstəricisi 2017-ci il üzrə

müşahidə edildiyini qeyd etmək məqsədəuyğun hesab edilir. Belə ki, məhz 2017-ci ildən başlayaraq, güzəştli satış göstəriciləri azalmağa meyl göstərmişlər. Burada, ümumi azalma tendensiyasından əlavə olaraq, qeyd etmək lazımdır ki, 2017-ci ildə, traktorların güzəştli satışı 36.63%, kotanların satışı 25.07%, kultivatorların satışı 5.36 dəfə, səpici-aqreqatların satışı 70.08%, pambıqyığan kombaynların satışı 90.4%, çiləyici və tozlayıcı maşınların satışı 70.6%, digər kənd təsərrüfatı maşın və avadanlıqlarının satışı 4.9 dəfə artmışdır. Satış dinamikasının artımı, dövlətin kənd təsərrüfatı texnikalarının əldə edilməsi üzrə güzəştli şərtlərin tətbiq edilməsi və əlverişli qiymətlər ilə əlaqədardır. Belə ki, güzəştli şərtlərə əsasən kənd təsərrüfatı texnikasının əldə edilməsi zamanı, texnikanın ilkin dəyərinin 40% həcmində güzəşt edilir. Satılmış maşınların və avadanlıqların dəyəri, 2017-ci ildə 94.2% artaraq, 269.4 mln.manat təşkil etmişdir (cədvəl 1).

Araşdırmalar göstərir ki, maddi-texniki resurslar bazarının inkişafında kənd təsərrüfatı məhsulları ilə sənaye məhsulları qiymətlərinin paritet nisbətini təmin etmək əsas məsələlərdəndir. Bunu təminatlı qiymətlərin yaradılması yolu ilə həyata keçirmək olar. İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin demək olar ki, hamısında maddi-texniki resursların qiymət artımının kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymət artımını üstələməsi problemi mövcuddur. Bizim araşdırmamızda bəzi kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymət artımının sənaye məhsullarının qiymət artımını üstələməsi müşahidə edilir, özü də, eyni bir məhsulun qiymət artımı bir resurs vahidinin qiymət

artımını üstələyirsə, digərininkindən geridə qalır. Bu ziddiyyət maddi-texniki

resurslara qeyri-real qiymətlərin qoyulması və s. ilə izah edilməlidir.

Cədvəl 1

Dövlət tərəfindən güzəştli şərtlərlə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının kənd təsərrüfatı texnikası və avadanlıqlarının satışı, ədəd [7]

Texnika və avadanlığın adı	İllər				
	2016	2017	2018	2019	2020
Traktorlar	1204	1645	1346	662	266
Kotanlar	670	838	692	197	134
Kultivatorlar	140	751	259	188	54
Səpici aqreqatlar	565	961	652	180	147
Otbiçənlər	8	95	89	64	10
Otpresləyənlər	24	34	60	21	34
Pambıqyığanlar	94	179	101	45	12
Taxılıyığın kombaynlar	126	2	118	225	54
Gübrəsəpən maşın	187	92	65	64	6
Çiləyici və tozlayıcı maşınlar	231	394	212	77	88
Yumşaldıcılar	1	-	21	2	133
Taxıl-toxum təmizləyənlər	15	33	30	28	12
Malalar	226	343	219	80	131
Ot dırmıqları	51	29	32	29	9
Bağarası frezələr	23	31	25	13	71
Traktor yedəkləri (qoşquları)	292	1370	588	180	115
Kombayna qoşulan biçici aqreqatlar	14	12	27	20	14
Digər kənd təsərrüfatı maşın və avadanlıqları	216	1066	626	260	479
Satılmış və verilmiş maşınların dəyəri, milyon manat	138,7	269,4	197,9	130,6	52,3

Araşdırmalara əsaslanaraq qeyd etmək olar ki, maddi-texniki resursların əsas istehlakçıları olan kooperativ və başqa formada fəaliyyət göstərən təsərrüfatların iqtisadi inkişafının təmin edilməsində və satış bazarda onların alıcılıq qabiliyyətlərinin artırılmasında kənd təsərrüfatı müəssisələrinə güzəştli kreditlərin verilməsinin genişləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Güzəştli kreditlərin verilməsində təsərrüfatların yerləşdiyi təbii-iqlim şəraiti, onların təsərrüfat fəaliyyətinin əsas istiqaməti nəzərə alınmalıdır. Yaxşı olardı ki, respublikada ayrı-ayrı bölgələr üzrə təsərrüfatların iqtisadi vəziyyətindən asılı olaraq verilən kreditlərdə güzəştlərin səviyyəsini təyin

edən normativlər müəyyən edilsin. Bundan əlavə verilən kreditlərin ilk növbədə əsas istehsal vasitələrinin alınmasına yönəldilməsi işlərinə baxılsın. Xüsusilə bu kreditlər hesabına uzun müddətə ucuz qiymətə texniki vasitələrin satılması təşkil edilsin.

Maddi resurslardan, eləcə də əsas istehsal vasitələrindən səmərəli istifadə edilməsinə nail olunması üçün kreditlərin verilməsi və istifadə edilməsinə nəzarətin güclənməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Respublikamızda bu sahədə aparılan işlərin təcrübəsi göstərmişdir ki, kənd təsərrüfatı müəssisələrinə verilən kreditlər heç də öz təyinatına görə düzgün istifadə olunmamış, bəzi hüquqi və fiziki

şəxslər bu kreditləri başqa fəaliyyət növlərinə, hətta kiçik biznesə yönəlmişlər. Bütün bunlar yeni formada təşkil olunan kənd təsərrüfatı müəssisələrinin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsinə mənfi təsir göstərməklə onların inkişafına mane olur, respublikamızda maddi resurslar bazarının formalaşması genişlənməsinə əks təsir edir.

Nəticə

Beləliklə, maddi resurslar bazarının formalaşması eyni zamanda texniki xidmət bazalarının və məntəqələrinin, hərəkət edən mexanikləşdirilmiş yanacaq-doldurma aqreqlarının, hərəkət edən təmir və təmir diaqnostika qurğularının tədricən yaranıb inkişaf etməsini nəzərdə tutur. Təbiidir ki, texniki xidmətin və xidmət istehsalat bazasının geniş şəbəkəsinin bazar münasibətlərinə uyğun inkişafı kənd təsərrüfatında tətbiq olunan texnikanın vaxtlı-vaxtında təmirini təşkil etməyə və mövcud texnikadan istifadə əmsalını yüksəltməyə, boşdayanma hallarını azaltmağa geniş şərait yaradır. Mövcud texnikadan istifadə əmsalını artırmaqla kəmiyyətcə kənd təsərrüfatı texnikasına olan tələbatı azaltmağa və bununla da, satış bazarında texnikanın qiymətinin aşağı düşməsinə xeyli təsir göstərmiş olar.

Maddi-texniki resurslar bazarının formalaşmasının ikinci halında bu resursların həcmi istehlakçıların bu resurslara olan tələbatı səviyyəsində olur. Belə olan halda satıcı ilə alıcılar arasında olan sövdələşmələr bərabər rəqabət səviyyəsində həyata keçirilə bilər. Bu zaman maddi-texniki resursları təklif edənlərin, istərsə də əsas istehlakçılar olan kənd

təsərrüfatı müəssisələrinin iqtisadi durumunda bərabərlik yaranır.

Əlbəttə, istər maddi resurslar bazarında təklif edilən vasitələrin, istərsə də istehlakçıların iqtisadi çəhətdən alıcılıq qabiliyyətinin olmaması ilə əlaqədar bazarın bu formasında fəaliyyət göstəməsi mümkün deyil. Fikrimizcə, maddi resurslara bərabər təklif və tələbat respublikamızın bazar iqtisadiyyatına keçid və onun formalaşdığı xüsusilə də istehlakçılarla satıcıların lazımi inkişaf səviyyəsində mövcud ola bilər.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Aliyev İ.H., Soltanlı İ.Q. "Aqrar sahənin modernləşməsi və rəqabət qabiliyyətliliyinin təmin olunması problemləri". Bakı; "Avropa" - 2017, 428 s., s. 61-63, 117.
2. Qurbanzadə A. "Ərzaq kompleksinin modernizasiyası və dayanıqlı inkişaf problemləri", "Kooperasiya" nəşriyyatı, Bakı-2017, 192 s.
3. Барикаев, Е.Н. Проблемы экономической безопасности материально-технического обеспечения в системе МВД России. Монография / Е.Н. Барикаев. - М.: Юнити-Дана, 2013. - 662 с.
4. Степанов В. И. Материально-техническое снабжение / В.И. Степанов. - М.: Академия, 2009. - 192 с.
5. Литвишков Е. Материальные ресурсы предприятия: анализ использования / Е. Литвишков. - Москва : Лаборатория книги, 2010. - 49 с.
6. Кормаков Л. Рынки материально-технических ресурсов для села: проблемы и решения / Леонид Кормаков. - М.: LAP Lambert Academic Publishing, 2014. - 196 с.

Minura Haji gizi Karimova
Azerbaijan Technology University

The role of the state in the regulation of the market of material and technical resources

Resume

Equipping the enterprises operating in the agricultural field with material and technical resources, the quality of agroservices, and increasing the efficiency of their use are currently considered to be the most important problems of the modernization of the agricultural field. In this regard, enterprises engaged in the production of agricultural products define the creation of multi-directional economic relations as the main goals to achieve high performance. Therefore, effective use of the existing potential in the production and technical service system can be considered one of the most important tasks of competitive service enterprises.

Key words: regulation, innovation, infrastructure, demand, supply.

Минура Хаджи кызы Каримова
Азербайджанский Технологический Университет

Роль государства в регулировании рынка материально-технических ресурсов.

Резюме

Оснащение предприятий аграрной сферы материально-техническими ресурсами, качество агроуслуг, повышение эффективности их использования в настоящее время считаются важнейшими проблемами модернизации аграрной отрасли. В связи с этим предприятия, осуществляющие производство сельскохозяйственной продукции, определяют создание разнонаправленных экономических отношений в качестве основных целей для достижения высоких результатов деятельности. Поэтому эффективное использование имеющегося потенциала в системе производственно-технического обслуживания можно считать одной из важнейших задач конкурентоспособных сервисных предприятий.

Ключевые слова: регулирование, инновации, инфраструктура, спрос, предложение.

Daxil olub: 23.04.2022